

**ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Քրեադատավարական օրենսդրությունը անչափահաս լինելը որպես քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հիմք է ճանաչում ոչ թե այն բանի համար, որ պարզապես այն համարում է պետության և հասարակության կողմից ոչնչով չհիմնավորված արտոնություն, որը տրամադրվում է միայն այն պատճառով, որ հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձը չի հասել չափահասության տարիքի: Պատճառն ավելի պրագմատիկ է, այսինքն՝ անչափահաս լինելը օբյեկտիվ ցուցիչն է այն բանի, որ համապատասխան անձի հոգեկանը դեռևս գտնվում է զարգացման փուլում, չկան վերջնականորեն ձևավորված դիրքորոշումներ ու կարծրատիպեր, ինչը հնարավոր է դարձնում վերադաստիարակելու տվյալ անձին²: Հաճախ վերադաստիարակելու համար բավական է նման անչափահասի սոցիալական միջավայրը փոխելը կամ առողջացնելը: Անչափահասի նման դյուրագդելիությունը թույլ է տալիս նրա նկատմամբ կիրառել ներգործության այնպիսի ձևեր, որոնց նպատակը հասարակության կողմից խրախուսելի վարքի չափանիշների նկատմամբ նրա հակասոցիալական դիրքորոշումները և կարծրատիպերը փոխելն է: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 443 հոդվածը սահմանում է անչափահասին պատժից ազատելու և դաստիարակչական միջոցներ կիրա-

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ս. Դիրբանդյան:

² *Кабельков С. Н.*, Прекращение уголовного дела в отношении несовершеннолетнего с применением принудительных мер воспитательного воздействия // Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних: научные статьи и материалы всероссийского круглого стола, проведенного 16 ноября 2011 года на базе юридической клиники Воронежского института МВД России, Воронеж, Воронеж, ин-т МВД России, 2012, с. 9-13.

ռելու հնարավորություն, որը վերաբերում է միայն դատարանում դատավճիռ կայացնելուն:

Ի տարբերություն քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի՝ Նախագծով անչափահասի նկամամբ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու հնարավորությունները ընդլայնվել են: Այսպես՝ Նախագծ 423 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե մինչդատական վարույթում ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանքի քննության ընթացքում պարզվում է, որ առաջին անգամ հանցանք կատարած անչափահաս մեղադրյալի ուղղումը հնարավոր է առանց նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, ապա հսկող դատախազը, քննիչի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ, որոշում է կայացնում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին և հարուցում է անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու միջնորդություն, որը վարույթի նյութերի հետ միասին հանձնում է դատարանին: Այս առումով, ինչպես տեսնում ենք Նախագիծը երկրորդ պայման է հռչակում դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելը: Հասարակությունն ու պետությունը նույնիսկ ի դեմս ճիշտ ուղուց շեղված անչափահասի ցանկանում են տեսնել ապագայում իրենց համար պիտանի անդամի:

Այս տրամաբանությունը խախտվում է անչափահասին քրեադատավարական նորմով քրեական պատասխանատվությունից ազատելիս, որովհետև ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածի նորմը պետք է ներառված լիներ քրեական օրենսգրքում: Այսպես, մի կողմից նշվում է, որ, ինչպես երևում է դրա վերնագրից, անչափահասները կարող են ազատվել քրեական պատժից, մյուս կողմից՝ նշվում է սուբյեկտը (դատարան), որը կարող է կայացնել համապատասխան որոշումը, ինչն արդեն քրեադատավարական նորմի հատկանիշ է: Բացի այդ, նշված նորմում առկա է նաև այնպիսի հատկանիշ, որն անտարակույս վկայում է քրեադատավարական իրավունքին դրա առնչվելու մասին, ինչպիսին այն հիմքը նշելն է, որի առկայությամբ անչափահասը կարող է ազատվել քրեական պատժից. անչափահասը կարող է ուղղվել առանց քրեական պատիժ նշանակելու: Իրավիճակի տարիմաստությունը խորանում է այն բանով, որ ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածը նախատեսում է ազատել քրեական պատասխանատվությունից դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելու կապակ-

ցույթամբ: Ընդ որում, օրենսդիրը միանգամայն տրամաբանորեն այդ նորմը ներառել է ՀՀ քր. օր.-ի 14-րդ գլխում, որը միավորում է անչափահասների քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունների և պատժի մասին նորմերը: Այսինքն՝ հարց է ծագում՝ ինչ կարիք կար առհասարակ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածը անվանել «Անչափահասին պատժից ազատելը դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելով»:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածի վերլուծությունը թույլ է տալիս տեսնել դրանում առկա պարադոքսը: Բանն այն է, որ այդ նորմի անվանումն ու դրա բովանդակությունը ոչ ամբողջովին են համընկնում: Այսպես, դրա անվանումը ցույց է տալիս, որ այդ նորմը պետք է դասվի քրեական իրավունքին, սակայն նշյալ նորմի բովանդակությունից երևում է, որ այն ունի քրեադատավարական բնույթի ոչ քիչ հատկանիշներ: Ուստի, կարծում ենք, ճիշտ կլիներ և՛ քրեական պատժից, և՛ քրեական պատասխանատվությունից անչափահասին ազատելու մասին նորմը ներառել ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Միաժամանակ, հարկավոր է ՀՀ քր. դատ. օր.-ում ներառել Քրեական օրենսգրքի վերոնշյալ նորմի իրացման կարգը կարգավորող նորմ՝ որոշակիացնելով այդ գործունեության սուբյեկտներին, ինչպիսին նախատեսված է Նախագծում: Ընդ որում, սուբյեկտների շրջանակի մեջ, որոնք կարող են ազատել անչափահասին քրեական պատասխանատվությունից, բացի դատարանից, պետք է ներառել նաև քննիչին ու դատախազին: Կարծում ենք, որ կարիք չկա սպասել դատաքննությանը լոկ անչափահասին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար, երբ դա միանշանակորեն կարող է անել նաև քննիչը կամ դատախազը, քանի որ նա արդեն նախաքննության փուլում տիրապետում է դրա համար անհրաժեշտ բոլոր նյութերին: Առավել ևս, որ համաձայն միջազգային նորմերի պահանջների, անչափահասների վերաբերյալ գործերը ցանկալի է լուծել արտադատական կարգով:

Անչափահասի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվում է նրա նկատմամբ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու կապակցությամբ: Բազմաթիվ երկրների քրեադատավարական իրավունքի նորմերում դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելը դիտվում է որպես քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու հիմնական պայմաններից մեկը: Ընդ որում, ոչ մի երկրի օրենս-

դրության մեջ չեն սահմանվում, թե դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները ինչպես են հարաբերակցվում, օրինակ՝ քրեական պատժի հետ¹: Ըստ այդմ՝ առաջանում են բարդություններ հենց դրանց բնույթը որոշելու հարցում, ինչն իր հերթին դժվարացնում է այն հարցի լուծումը, թե կարելի է արդյոք ք դրանց վերաբերյալ նորմերի համակարգը դիտել որպես իրավունքի ինքնուրույն ինստիտուտ: Այս հարցի շուրջ առաջացել են բազմաթիվ բանավեճեր Խորհրդային Միության ժամանակաշրջանում, այն հիմնախնդիր է նաև այսօր: Ընդ որում, նաև անհրաժեշտ է նշել, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները պետք է դիտել որպես անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կարևոր հիմք:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները ավանդաբար և ոչ անհիմն դիտվում են որպես յուրատեսակ հակապատկեր քրեական պատժին²: Այդ առումով դրանց հատկանիշները բնույթով ուղիղ հակադարձ են քրեական պատժի հատուկ հատկանիշներին: Եվ դա վերաբերում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների բուն էությանը, որը մշտապես դիտարկվում է որպես քրեական պատժին հակոտնյա մի բան, այլ ոչ թե որպես պատիժ՝ կատարած հանցագործության համար: Այդ միջոցները հիմնականում նպատակ ունեն ոչ թե պատժել կատարածի համար, այլ ուղղել հանցագործություն կատարած անձին, որպեսզի ապագայում նա կրկին չխախտի օրենքը: Դա է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների արմատական տարբերությունը քրեական պատժից: Սակայն դրանց միջև կա նաև նմանություն, այն, որ և՛ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները, և՛ քրեական պատիժը հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք կիրառում է պետությունը որպես արձագանք ավելի վաղ կատարված հանցագործությանը: Այդ է մատնանշում, մասնավորապես, հենց

¹ St 'u *Калинина Т. М.*, Принудительные меры воспитательного воздействия, проблемы определения правовой природы // Уголовное право, стратегия развития в XXI веке, материалы Восьмой Международной научно-практической конференции 27-28 января 2011 г. - М., Проспект, 2011, էջ 314-317:

² St 'u *Спивак С.*, Проблемы применения принудительных мер воспитательного воздействия и исполнения наказания несовершеннолетних // Уголовное право, - М., АНО "Юридические программы", 2015, № 3, էջ 86-89:

այդ միջոցների անվանումը՝ հարկադրանքի, այսինքն՝ պետության կողմից ձեռնարկվող:

Բացի այդ, դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին հատուկ է այն, որ դրանք անհատական բնույթի են: Այսինքն՝ դրանք կիրառվում են՝ հաշվի առնելով կոնկրետ անչափահաս մեղադրյալի անձը: Առանց դրա դրանք անիմաստ կլինեին, քանի որ չէին կարող հասնել իրենց բուն նպատակին՝ միանգամայն որոշակի հանցագործություն կատարած անչափահասի, մեղադրյալի ուղղվելուն: Ընդ որում, հաշվի են առնվում, առաջին հերթին, անձնային առանձնահատկությունները, որոնք նպաստել են հանցագործությունը կատարելուն, որպեսզի դրանք ուղղվեն՝ կանխելով հետագայում նույն անչափահասի կողմից նոր հանցագործություններ կատարելու հնարավորությունը: Ուղղումը միշտ էլ առանձնահատուկ և բարդ դաստիարակչական գործընթաց է՝ պայմանավորված արդեն իսկ թույլ տրված մանկավարժական սխալները հաղթահարելու անհրաժեշտությամբ, որը հիմնվում է կոնկրետ անչափահասի առանձնահատկությունների իմացության վրա: Անհատական բնույթագրից դուրս ուղղվելու գործընթացն ուղղակի անիմաստ է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին բնորոշ է նաև պարտադիր բնույթը, ինչը նշանակում է, որ իրավահարաբերությունների բոլոր մասնակիցները պարտավոր են ենթարկվել օրինական ուժի մեջ մտած որոշմանը, որը հանձնարարում է կիրառել վերոնշյալ միջոցները: Առաջին հերթին դա վերաբերում հենց անչափահասին, որի նկատմամբ նշյալ միջոցները սահմանվել են: Այլ անձինք չպետք է խոչընդոտեն նշյալ միջոցների իրականացմանը, իսկ հնարավորության դեպքում նաև աջակցեն դրանց: Վերոնշյալ միջոցները գործադրելու պահանջը խախտելու դեպքում նախատեսվում է դրանք փոխելու հնարավորություն և սահմանելու արդեն քրեական պատժի ավելի խիստ միջոցներ: Այդ մասին մասնավորապես նշված է ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 5-րդ մասում, ուր հստակ ասված է, որ անչափահասի՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցից պարբերաբար խուսափելու դեպքում որոշվում է նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը: Դրանով իսկ երաշխավորվում է անչափահասի ուղղվելու գործընթացը և հարկադրական ներգործության կոնկրետ միջոց կիրառելու արդյունավետությունը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել այն բանին, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին բնորոշ է այն, որ նրանք իրենցից ներկայացնում են ոչ թե պատիժ կատարած հանցագործության համար, այլ անչափահասների ուղղվելու և վերադաստիարակվելու միջոց¹: Այսինքն՝ դրանք դաստիարակչական բնույթի միջոցներ են, որոնց օգնությամբ պետությունը ձգտում է ուղղել դաստիարակչական գործընթացում առկա բոլոր այն թերությունները, որոնք հանգեցրել են այն բանին, որ անչափահասը հանցագործություն կատարի: Բացի այդ, դա նպատակ ունի օգնելու անչափահասին նրա սոցիալիզացման գործընթացում, որպեսզի բնականոն հարաբերություններ կառուցի հասարակության օրինապահ անդամների հետ: Տվյալ դեպքում ուղղվելը միջոց է, որը կոչված է լուծելու ոչ միայն անհատական մակարդակի խնդիրներ կապված կոնկրետ անչափահաս իրավախախտի հետ, այլև հասարակական մակարդակի խնդիրներ՝ կապված նոր հանցագործությունների կանխման և նախազգուշացման հետ, ինչպես արդեն դրանք կատարած անձանց, այնպես էլ այլ անչափահասների կողմից: Անհրաժեշտ է նշել, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների մեղմությունը քրեական պատժի համեմատ արդեն ինքնըստիներջան դաստիարակչական նշանակություն ունի: Այն ցույց է տալիս անչափահասին ոչ թե պետության անհանդուրժողականությունը նրա նկատմամբ, այլ պատրաստակամությունը ներելու նրան կատարածը, բայց, դրանով հանդերձ, պահանջում է նրանից փոխել վերաբերմունքը իր արարքների, վարքի նկատմամբ, դառնալ օրինավոր քաղաքացի: Դրանով է արտահայտվում դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների սոցիալական նշանակությունը:

Բացի այդ, պետք է հատուկ նշել նաև այն, որ չնայած դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների և քրեական պատժի միջև եղած տարբերություններին, դրանք ունեն նաև նմանություններ, ավելի որոշակի՝ այն, որ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը կիրառ-

¹ St 'u *Позднякова Р. Р.*, Правовая природа принудительных мер воспитательного воздействия: еще один тезис // Научные труды РАЮН, Вып. 13, в 2 т, Т. 2, - М., Юрист, 2013, էջ 699-701:

վում են անկախ այն անձի կամքից, որի նկատմամբ կիրառվում են¹: Բայց հենց այստեղ առկա է որոշ հակասություն, այն, որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին հարցը վճռելիս պետք է ուշադրության առնվի մեղադրյալի գործուն գոջալու և մի շարք այլ հանգամանքներ, որոնք վկայում են անչափահասի ուղղվելու պատրաստակամության մասին: Այսինքն՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու պայմաններից մեկը կարելի է համարել ինքնին անչափահասի ուղղվելու պատրաստակամությունը: Հետևաբար, ստացվում է, որ նրա նկատմամբ կիրառվող միջոցներն ուղղված են ոչ ընդդեմ նրա կամքի, այլ ընդհակառակը, նրա կամքով են: Մակայն դա հակասում է այն բանին, որ դրանք կոչվեն հարկադրանքի միջոցներ: Թեև իրականում այստեղ հակասություն չկա: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների և քրեական պատժի միջև այդուամենայնիվ կա տարբերություն հարկադրանքի չափի մեջ, որը կիրառվում է այն անձնանց նկատմամբ, որոնց նկատմամբ կիրառվում է: Քրեական պատժի դեպքում այն անձի կամքը, որի նկատմամբ այն կիրառվում է, բոլորովին հաշվի չի առնվում, ինչ վերաբերում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին, ապա դրանց հարկադրիչ լինելը լոկ այն է, որ անձը, որի նկատմամբ դրանք կիրառվում են, դրվում է այնպիսի պայմանների մեջ, որոնցում նա ինքն է այդ միջոցները համարում լավը: Այսինքն՝ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները պետք է դիտարկել միայն պայմանականորեն հարկադրիչ, քանի որ հարկադրանքն այստեղ համադրվում է անչափահասի կամքի հետ, որը, կանգնած լինելով ընտրության առջև, հարկադրված է ընդունելու դրանք:

Մակայն, բացի նշյալ ասպեկտներից, որոնք բնութագրում են դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների բնույթը, հարկավոր է հատուկ ընդգծել, որ այդ բնույթը ունի երկիմաստություններ նաև քրեական դատավարությունում: Նա օժանդակ բնույթի է, սակայն շնորհիվ դրա հնարավոր է դառնում առավել լիարժեքորեն հասկանալու այդ միջոցների բնույթը: Մասնավորա-

¹ St 'u *Скрипченко Н. Ю.*, Правовая природа принудительных мер воспитательного воздействия и их место в системе уголовно-правовых мер // Научные труды РАЮН, В 3-х томах, -М., Юрист, 2008, Вып. 8, Т. 3, էջ 422-428:

պես, այդ միջոցները կիրառելը պետք է ենթադրի դրանց հարկադրիչ բնույթից զատ նաև այն, որ անչափահասը չպետք է մերժի դրանք իբրև ի սկզբանե անընդունելի: Ինքնըստինքյան անչափահաս մեղադրյալի քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու ընթացակարգը պետք է ունենա դաստիարակչական բնույթ, քանի որ նման որոշում կայացնելու դատավարական կարգը ըստ էության անչափահասին վերադաստիարակելու գործընթացի մի փուլն է: Չէ՞ որ անչափահասն իր նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու համար իրեն պետք է դրսևորի այնպես, որ քննիչը ոչ մի կասկած չունենա առ այն, որ ուղղվելը հնարավոր է: Իսկ նման կերպ ինքն իրեն դրսևորել կարելի է միայն գործողությունների միջոցով, որոնք անչափահասին դնում են այնպիսի իրավիճակի մեջ, երբ ոչ մի այլ բան չի մնում, քան վերաիմաստավորել իր հայացքներն ու վարքագիծը: Դրանով իսկ, ստացվում է, որ ելնելով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու ընթացակարգային առանձնահատկություններից, քննիչն առաջիններից մեկն է նախաձեռնում դաստիարակչական ներգործություն անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ: Այսինքն՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու դատավարական կարգը դառնում է անչափահասի նկատմամբ ներգործության դաստիարակչական միջոց, թեկուզ քրեական և քրեադատավարական օրենսդրություններով ուղղակիորեն չնախատեսված:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսդրությունում ոչ մի տեղ չի նշվում, թե ինչ նպատակ է հետապնդում դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելը: Դրանով հանդերձ՝ նման դրույթի բացակայությունը չպետք է դիտել որպես այդ օրենսդրության թերություն, քանի որ իրավակիրառ պրակտիկայում այն չի հանգեցնում ինչ-որ սխալների կամ նույնիսկ սովորական թյուրընկալման: Դիտարկվող միջոցների անվանումից իսկ միանգամայն ակնհայտ է, որ դրանք նպատակ ունեն վերադաստիարակելու այն անչափահասին, որի նկատմամբ դրանք կիրառվում են: Օրինակ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 1-ին մասում նշված է, որ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կարող են կիրառվել միայն այն անչափահասի նկատմամբ, որին ուղղել հնարավոր է: Ակնհայտ է, որ նման ձևակերպումը մատնանշում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների կիրառման նպա-

տակը՝ անչափահասի ուղղվելը: Դա էլ հենց պայմանավորում է այն միջոցների բնույթը, որոնք կարող են կիրառվել նրա նկատմամբ:

Քրեական օրենսդրությունը սահմանում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները դրանք թվարկելով: Այսպես, ՀՀ քր.օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մասում նշված է չորս այդպիսի միջոց՝ 1) նախազգուշացում, 2) ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ տեղական ինքնակառավարման կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի հսկողությանը հանձնելն առավելագույնը վեցամիս ժամկետով, 3) պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը՝ դատարանի սահմանած ժամկետում, 4) ժամանցի ազատության սահմանափակումը և վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումն առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով:

Հաշվի առնելով, որ վերոնշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները նշված են քրեադատավարական օրենսդրությունում կամ պատժից ազատելու կապակցությամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդված), ապա դրանք հետաքրքրություն են ներկայացնում ոչ միայն քրեական իրավունքի տեսանկյունից, այլև քրեական դատավարության տեսանկյունից: Չէ՞ որ դրանք կարելի է դիտարկել որպես համապատասխան որոշումը (պատժից ազատելը կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելը) կայացնելու հիմք: Նշյալ միջոցների թվարկման հերթականությունը ենթակա չէ որևէ օրինաչափության և հիմնականում պատահական է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներից առաջին նախազգուշացումն է: ՀՀ քր. օր.-ի 92 հոդվածում բացատրվում է, թե ինչ պետք է հասկանալ դրա ներքո: Այն սահմանվում է որպես անչափահասի պատճառած վնասի, ինչպես նաև հանցանքների կրկնակի կատարման անթույլատրելի լինելու պարզաբանում անչափահասին: Նախազգուշացումը հանցանք գործած անչափահասի մեղավոր վարքագծի պարսավանքի արտացոլումն է¹: Դրանով է պայմանավորված դրա խորը հոգեբանական ազդեցությունը, որի նպատակը անչափահասին ներշնչելն է, որն նրա վարքն

¹ St' u *Горшенин А. А.*, Виды принудительных мер воспитательного воздействия // Уголовно-исполнительная система, право, экономика, управление, -М., Юрист, 2011, № 4, էջ 19-22:

արժանանում է բոլորի պարսավանքին: Ակնհայտ է, որ դա կոչված է անչափահասի մեջ ձևավորելու հիմք՝ վերափոխելու իր հիմնական հայացքներն ու դիրքորոշումները հակաօրինական վարքի նկատմամբ: Նշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցը կիրառելու հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել անչափահասի անձը, որն արդեն գիտակցել և զղջացել է իր կատարած հանցագործության համար: Ընդ որում, պետք է նաև հաշվի առնել բնակության, աշխատանքի, ուսման վայրերից տրված բնութագրերը, բարենպաստ ընտանեկան վիճակը, քանի որ դրանց բացակայության դեպքում դրական դաստիարակչական արդյունք ստանալ հնարավոր չէ: Նախազգուշացումը նաև զգուշացնող միջոց է հետագայում համաման և այլ տեսակի հանցավոր գործողությունների չդիմելու, ուստի այն ունի կանխարգելիչ նշանակություն:

Առանձնահատուկ պետք է նշել այն, որ նախազգուշացում կիրառելու հնարավորությունը որոշվում է դեռ անչափահասի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կամ քրեական պատժից ազատելու մասին հարցը լուծելիս: Փաստացի արդեն այդ հարցերը լուծելիս հավաքվում են նյութեր, որոնցից արվում է հետևություն նշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցը կիրառելու հնարավորության մասին: Այդ նյութերը հավաքելիս անխուսափելի են գրույցները անչափահասի հետ, որոնց օգնությամբ ոչ միայն հավաքվում է անհրաժեշտ նյութը, այլև փաստացի կանխանշվում է հետագա նախազգուշացումը, քանի որ անչափահասին ներշնչվում է այդուհետ հանցագործություն կատարելու անթույլատրելիության մասին միտքը¹: Ուստի նախազգուշացումը դառնում է անչափահասի հետ տարվող՝ դրան նախորդող ամբողջ կանխարգելիչ աշխատանքի արդյունքը:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի մյուս միջոցը ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց հսկողությանը կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի կամ տեղական ինքնակառավար-

¹ St 'u *Ожиганова М. В.*, Применение принудительных мер воспитательного воздействия в отношении несовершеннолетних, не являющихся субъектами уголовной ответственности, как вид особого производства в системе уголовно-процессуальных производств // "Черные дыры" в Российском Законодательстве, Юридический журнал, -М., "ІК-Пресс", 2007, № 2, էջ 216-218:

ման մարմնի վերահսկողությանը հանձնելն է առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով (ՀՀ քր. օր., 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 2-րդ կետ): Նշյալ միջոցին բնորոշ է անչափահասի նկատմամբ մշտական և ինտենսիվ ներգործությունը՝ նրան օրինապահ վարքագծի կարծրատիպեր ներշնչելու և ցանկացած օրինախախտում մերժելու նպատակով: Տվյալ միջոցը ելնում է այն բանից, որ անչափահասի վարքի համար պատասխանատվություն կրում է ոչ միայն անչափահասը, այլև նրա ծնողները, որոնք պարտավոր են շտկել նրա դաստիարակության այն թերությունները, որոնք հենց իրենք էլ թույլ են տվել: Բացի այդ, դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կոչված է վերականգնելու անչափահասի կապն ընտանիքի հետ, քանի որ այդտեղ է թաքնված այն բանի երաշխիքը, որ այդուհետ անչափահասի վարքագիծը պայմանավորված է լինելու ընտանեկան արժեքներով և դիրքորոշումներով¹: Հենց այդ պատճառով նշյալ միջոցը կարող է կիրառվել միայն այն դեպքերում, երբ ընտանիքում տիրապետում են պետության և հասարակության կողմից ընդունված արժեքները, որոնք ներդաշնակ են գործող օրենսդրությունում ամրագրված արժեքների հետ: Միանգամայն ակնհայտ է, որ նշյալ միջոցը լիովին անօգուտ կլինի, անգամ վնասակար, եթե ընտանիքն ինքը և նրանում կենցաղավարող հարաբերություններն են դարձել պատճառ, որ անչափահասը հանցագործություն կատարի: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այս միջոցը նշանակելիս անհրաժեշտ է նաև համոզվել, որ համապատասխան անձինք ունակ են հասնելու դաստիարակչական արդյունքի՝ անչափահասի ուղղվելուն, սեփական խնդիրները հանցանք գործելու միջոցով լուծելուց հրաժարվելուն: Ցավոք, լինում են դեպքեր, երբ ծնողները օրինապահ քաղաքացիներ են, որոնք մերժում են քրեական արժեքները, սակայն տարբեր պատճառներով ի գործու չեն ազդելու անչափահասի վրա: Ուստի նման դեպքերում անչափահասին նրանց հսկողությանը հանձնելն անիմաստ է:

¹ St 'u Чокаева И. В., Передача несовершеннолетнего под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа // Восьмые Всероссийские Державинские чтения (Москва, 14 декабря 2012 года), сборник статей, в 7 кн., Кн. 5, Проблемы уголовно-процессуального и уголовного права, криминалистики и криминологии, - М., РПА Минюста России, 2013, էջ 261-264:

Մակայն օրենսդիրը ելնում է այն բանից, որ ոչ միայն ընտանիքը պետք է պատասխանատվություն կրի անչափահասի սխալ դաստիարակության համար, ինչի հետևանքով նա հանցագործություն է կատարել, այլև պետությունն ու հասարակությունը՝ ի դեմս տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ համապատասխան իրավասու մարմնի: Թերևս նման մոտեցումը նպաստում է վերականգնելու անչափահասի և հասարակության միջև կապը, թույլ է տալիս նրան նայել իր շրջապատի մարդկանց ոչ թե թշնամության ու ատելության ոսպնյակի միջով, այլ բարեկամական վերաբերմունքի՝ տեսնելով, որ իրեն ընդունում են որպես հասարակության արժանավոր անդամի և ակնկալում իրենից հասարակության համար նշանակալի արարքներ¹: Հաշվի առնելով, որ նմանատիպ ներգործությունը տևական ժամանակաընթացքում կարող է հոգնեցնել անչափահասին, իսկ հոգեբանական ազդեցությունը չափից դուրս շատ լինել նրա համար, օրենքը սահմանափակել է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այս միջոցի կիրառման ժամանակահատվածը: Այս միջոցը կիրառելու առավելագույն ժամկետը կարող է լինել վեց ամիս: Դա լիովին արդարացված է անչափահասի հոգեկան զարգացման առանձնահատկություններից ելնելով:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու հնարավորության մասին հարցը լուծվում է քրեական գործի նյութերի հիման վրա, որոնք հնարավորություն են ընձեռում պարզելու, թե ինչ չափով է անչափահասը մանկավարժական դիտանկյունից թողտվության արժանացել և ինչ չափով է ունակ ընկալելու դաստիարակչական ներգործությունը: Դա բացահայտվում է նաև ելնելով ամբողջ քրեական դատավարության ընթացքում իրականացված դիտարկումներից: Բացի այդ, անչափահասի նկատմամբ կիրառվող դատավարական ներգործության միջոցներն ինքնին յուրօրինակ փորձություն են նրա համար՝ պարզելու դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու հնարավորության հարցը: Ակնհայտ է, որ եթե անչափահասը ձգտում է ամեն կերպ հակառակվել քրեական դատավարության ընթացքին,

¹ St ' u *Магомедова А. М.*, Передача несовершеннолетнего под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа // Пробелы в российском законодательстве, - М., Медиа-ВАК, 2011, № 3, էջ 66-167:

ապա դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի քննարկվող միջոցները կիրառելն ուղղակի անօգուտ է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի ևս մեկ միջոց է պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը դատարանի կողմից սահմանված ժամկետներում (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդված, 2-րդ մաս, 3-րդ կետ): Նշյալ միջոցը և՛ տեսության մեջ, և՛ պրակտիկայում ամենաարդյունավետներից է, քանի որ հնարավորություն է տալիս անչափահասին անձամբ համոզվելու պատճառած վնասի չափի մեջ, իսկ դրա միջոցով նա արարքի ծանրության մեջ: Սակայն պետք է նշել նաև նշյալ միջոցի այնպիսի առանձնահատկությունները, որոնք սահմանափակում են դրա կիրառման պրակտիկան: Այսպես, անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն, թե ունի արդյոք անչափահասն ինքնուրույն եկամուտ և աշխատանքային ունակություններ: Բանն այն է, որ եթե պատճառված վնասը հատուցվելու է նրա ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց եկամտից, ապա դա կարող է նաև չունենալ որևէ դաստիարակչական ազդեցություն: Անչափահասը կարող է համարել դա պարտավորություն և անհրաժեշտ հետևություններ չանել հետագայում հանցավոր կամ այլ հակաօրինական վարք դրսևորելու անթույլատրելիության մասին: Ավելին, եթե կատարված հանցագործությունը հետևանք է ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց հետ անչափահասի ունեցած բարդ հարաբերությունների, ապա դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նման միջոցն ինքնին նրա կողմից կրնկալվի որպես այդ մարդկանց հատուցելու գործողություն: Պարզ է, որ այդ դեպքում որևէ դաստիարակչական ներգործության մասին խոսք լինել չի կարող:

ՀՀ քր. օր.-ի 92 հոդված 3-րդ մասում նշված է, որ անպայման պետք է հաշվի առնվի անչափահասի գույքային դրությունը:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցի առանձնահատկությունն այն է, որ այն վերականգնողական արդարադատության տարրերից մեկն է, որի գաղափարներն ու սկզբունքները ներկայումս համարվում են առավել արդար ու մարդասիրական: Ընդ որում, դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այդ միջոցը կիրառելու շնորհիվ վերականգնվում է ոչ միայն հանցավոր գործողություններով պատճառված վնասը, այլև հարաբերությունները հանցագործություն կատարելու մեջ մեղավոր

անչափահասի և այդ հանցագործությունից տուժածի¹: Դրանով անչափահասը հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, երբ հարկադրված է վերանայել իր վերաբերմունքը կատարած հանցագործությանը և դրա հետևանքներին:

Դաստիարակչական առավել մեծ արդյունք ստացվում է այն դեպքերում, երբ անչափահասը հատուցում է իր պատճառած վնասը սեփական աշխատանքով: Աշխատանքը ինքնըստինքյան միշտ ունեցել է և ունի ամենամեծ դաստիարակչական ներուժը մյուս դաստիարակչական միջոցների համեմատությամբ: Այն թույլ է տալիս անչափահասին առավելագույնս լիարժեքորեն գնահատել իր պատճառած վնասը և ամբողջությամբ հասկանալ իր հանցավոր գործողությունների հասարակական վտանգավորության չափը²: Բացի այդ, հաճախ պատճառված վնասը հատուցելու նպատակով կատարվող աշխատանքների ընթացքում անչափահասը հնարավորություն է ունենում շփվելու տուժողի հետ, ինչը ևս դրական նշանակություն է ունենում նրա ուղղվելու հարցում: Այդ դեպքում նա հնարավորություն է ունենում տեսնելու, թե ինչ բարոյական վնաս են հասցրել իր գործողությունները և գիտակցել կատարվածի անթույլատրելիությունը: Սակայն պետք է նշել, որ սեփական աշխատանքով վնասը հատուցել հնարավոր է միայն, եթե հանցագործություն կատարած անչափահասն ունի համապատասխան ունակություններ, որոնց շնորհիվ իրոք կարող է հատուցել պատճառված վնասը: Այդ մասին ուղղակիորեն նշված է ՀՀ քր. օր.-ի 96 հոդվածի 3-րդ մասում:

¹ St' u *Кондратовская С. Н.*, Обязанность загладить причиненный вред как мера воспитательного воздействия, применяемая к несовершеннолетнему преступнику // Проблемы исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы, и применения иных мер уголовно-правового характера в отношении несовершеннолетних, Сборник материалов международной научно-практической конференции (Вологда, 7 декабря 2005 г.), В 2-х частях, - Вологда, ВИПЭ ФСИН России, 2006, Ч. 2, էջ 60-65:

² St' u *Боровиков С. А.*, Некоторые вопросы возложения обязанности на несовершеннолетнего загладить причиненный преступлением вред // Уголовная и уголовно-исполнительная политика современной России, проблемы формирования и реализации, Тезисы Международной научно-практической конференции (Вологда, 14-15 декабря 2006 г.), В 2-х частях, - Вологда, ВИПЭ ФСИН России, 2006, Ч. 1, էջ 280-283:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի ևս մեկ միջոց է ժամանցի սահմանափակումը և անչափահասի վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումը առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 4-րդ կետ): Նշյալ միջոցում առավել ակներև են անչափահասի իրավունքների ու օրինական շահերի սահմանափակումները: Ավելին, նշյալ սահմանափակումների չափը մոտեցնում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը քրեական պատժին, քանի որ նշյալ սահմանափակումներում կարելի է տեսնել նաև պատժի որոշ տարրեր: Սակայն հարկ է նշել, որ տվյալ դեպքում իրավունքի սահմանափակումները այնուամենայնիվ ոչ թե պատժիչ, այլ դաստիարակիչ նշանակություն ունեն: Իրավունքների սահմանափակման պատճառն այն է, որ առանց դրա անհնար է կազմակերպել կոնկրետ անչափահասի վերադաստիարակման գործընթացը: Ընդ որում, դաստիարակչական գործընթացում նշյալ իրավունքների սահմանափակումը կոչված է պայմաններ ստեղծելու կոնկրետ անչափահասի ուղղվելու համար: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու գլխավոր նպատակը, որպես կանոն, անչափահասին այլ անձանց բացասական ազդեցությունից պաշտպանելն է: Կարծում ենք՝ նման պայմաններում է հնարավոր իրականացնել առավելագույնս արդյունավետ վերադաստիարակումը: Նշյալ միջոցն ընդունվում է այն դեպքերում, երբ նախաքննության և դատական քննության ընթացքում բացահայտվում է անչափահասի վրա սոցիալական միկրոմիջավայրի բացասական ազդեցությունը, որում նա ապրել է, սովորել կամ աշխատել:

Անհրաժեշտ է առանձնահատուկ ընդգծել, որ թվարկված դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների կիրառումը ժամանակային առումով սահմանափակ է: Դրանով օրենսդիրը ընդունում է, որ չնայած այն բանին, որ այդ միջոցները քրեական պատժաձև չեն, սակայն դրանք ևս սահմանափակում են անչափահասի իրավունքներն ու ազատությունները, ուստի և չեն կարող լինել անժամկետ: Այսպես, ծնողներին կամ նրանց փոխարինող անձանց հսկողությանը, կամ դատապարտյալի վարքագծի վերահսկողությունը իրավասու մարմինն կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինն հանձնելը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 2-րդ կետ), ինչպես նաև ժամանցը սահմանափակելը և վարքագծի նկատմամբ

հատուկ պահանջներ սահմանելը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 4-րդ կետ) սահմանափակված են վեցամսյա ժամկետով, իսկ պատճառված վնասը հարթելու համար պարտականություն դնելու ժամկետը որոշում է դատարանը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 3-րդ կետ):

Անչափահասի նկատմամբ կարող է կիրառվել ոչ թե մեկ, այլ միանգամից մի քանի դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 4-րդ մաս): Դա լիովին արդարացված է, քանի որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միայն մեկ միջոց կիրառելով հնարվոր չէ հասնել անչափահասի ուղղվելուն¹: Սակայն պետք է նաև հաշվի առնել, որ վերադաստիարակումն ինքնին չի կարող հանգեցվել միայն դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելուն. դրա հետ մեկտեղ կիրառվում են նաև անչափահասի ուղղվելուն նպաստող դաստիարակչական ներգործության այլ միջոցներ: Սակայն գործող քրեական օրենսդրությունում այդ մասին ոչինչ ասված չէ: Պրակտիկայում դա կարող է ծնել պաշտոնական մոտեցում անչափահասի ուղղման գործընթացին, երբ կիրառվում են լոկ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նախատեսված միջոցները, իսկ բուն դաստիարակչական գործընթացը չի լինի, քանի որ նշյալ միջոցները կարող են կիրառվել չհամակարգված, ձևականորեն: Ուստի ճիշտ կլինի, որ օրենքում նշվեր այն մասին, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները դաստիարակչական գործընթացի մասն են, որի իրականացման համար պատասխանատու պետք է լինի համապատասխան սուբյեկտը:

Քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության հիմնական խնդիրներից է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու մասին հարցի լուծմանը անչափահասների հոգեբանությանը խորագիտակ անձանց մասնակցելը: Առավել նպատակահարմար է այդ նպատակով ներգրավել տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմինների սոցիալական աշխատողների: Դա թույլ կտա, նախ, պարզել տվյալ անչափահասի ման-

¹ St 'u Иванов П. В., Порядок назначения принудительных мер воспитательного воздействия // Ученые записки ДЮИ, - Ростов-на-Дону, Изд-во ДЮИ, 2006, Т. 30, էջ 34-42:

կավարժական թողտվության չափը, երկրորդ՝ ճիշտ ընտրել դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այն միջոցները, որոնք արդյունավետ կլինեն կոնկրետ անչափահասին վերադաստիարակելու համար: Դրան համապատասխան անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել գործող քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, մասնավորապես ներառելով նորմ և՛ նախաքննության փուլում, և՛ դատական քննության փուլում այդպիսի մասնագետի մասնակցության մասին: Մասնագետի մասնակցությունը թույլ կտա ճիշտ գնահատել կատարված հանցագործությունը, դրանում մեղավոր անչափահասի անձը և դրա հիման վրա ճիշտ լուծել դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու հնարավորության մասին հարցը:

Агабабян Нелли

Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Уголовное преследование против несовершеннолетнего прекращается при применении принудительных мер воспитательного воздействия в его отношении. Эти меры в основном не предназначены для наказания против содеянного, а для исправления совершившего преступление лица, чтобы он в будущем снова не нарушал закон. Это и является фундаментальным различием принудительных мер воспитательного воздействия от уголовного наказания. Но есть и схожесть между ними и заключается она в том, что и принудительные меры воспитательного воздействия и уголовное наказание являются принудительными мерами, которые применяются государством в ответ на ранее совершенные преступления. В уголовном судопроизводстве для применения данного института существуют основные задачи, которые нуждаются в законодательном регулировании, и в уголовном судопроизводстве должны обеспечить эффективность применения воспитательных средств в отношении несовершеннолетних.

MAIN OBJECTIVES OF APPLICATION OF EDUCATIONAL ENFORCEMENT ACTIONS IN THE CRIMINAL TRIAL OF JUVENILE CASES

Criminal proceedings against minors shall be ceased by the application of educational enforcement actions against them. These measures are generally not designed for the offense punishment, but for the correction of the offender-person so that he wouldn't break the law again in the future. This is the fundamental difference between the educational enforcement actions and the criminal punishment. But there is a similarity between them too, i.e. both the educational enforcement actions and the criminal punishments are coercive measures that are used by the state in response to the previously committed crimes. There are main challenges in the application of this institute in criminal proceedings that need legislative regulation and must ensure the effectiveness of application of educational measures towards minors at criminal proceedings.

Բանալի բառեր՝ *անչափահաս, դատախարակչական հարկադրանքի միջոցներ, մեղադրյալ, դատարան, քրեական պատիժ, քրեական հետապնդման դադարեցում, պատժից ազատել:*

Ключевые слова: *несовершеннолетний, меры воспитательного принуждения, обвиняемый, суд, уголовное наказание, прекращение уголовного преследования, освободить от наказания.*

Keywords: *minor, educational enforcement measures, the accused, the court, criminal punishment, termination of criminal prosecution, exempt from punishment.*